

О. В. Радько

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАЛЬНОЇ Й НАВЧАЛЬНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проведено порівняльний аналіз соціально-психологічних особливостей адаптації до навчальної й навчально-службової діяльності курсантів і студентів перших курсів вищих навчальних закладів. Виявлено специфічні особливості соціально-психологічної адаптації до навчальної й навчально-службової діяльності. Знайдено розбіжності в особливостях соціально-психологічної адаптації досліджуваних.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, навчальна діяльність, навчально-службова діяльність, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, прагнення до домінування.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем, що стоять перед психологією, є адаптація людини до нових для неї умов, до різних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Тому дослідження адаптаційних можливостей людини останнім часом набувають особливої актуальності у зв'язку зі зростанням інтенсивності дії й кількістю факторів, що підсилюють динамічність співвідношення людини та навколишнього середовища, зумовлюють підвищені вимоги до адаптаційних механізмів особистості. При цьому процес адаптації значною мірою визначає успішність діяльності й збереження фізичного та психологічного здоров'я людини.

Навчально-службова діяльність курсантів має свої особливості, на відміну від навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ). До таких особливостей належить заступання на чергування, підвищена фізична підготовка, поводження зі зброєю, а для сержантського складу ще й відповідальність за підлеглих. Усі ці особливості висувають підвищені вимоги до особистості курсанта.

Тому вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації студентів та особливо курсантів Збройних Сил України, професійна діяльність яких належить до діяльності в особливих умовах, є дуже актуальним і доволі молодим напрямом у психології.

Ступінь розробленості проблеми. Значним внеском у розвиток проблеми адаптації стали фундаментальні роботи таких учених, як Л.С. Виготський, О.Ф. Лазурський, В.І. Лебедев, А.А. Налчаджян, Ж. Піаже, А.В. Петровський, Л.А. Петровська, Н.І. Сарквеладзе тощо. Дослідження у сфері вивчення психологічної адаптації до професійної діяльності в особливих умовах, зокрема адаптації

військовослужбовців, проводили М.А. Малахов, Н.А. Агаєв, І.М. Слюсар, В.Д. Кіслий, О.В. Числицька, майбутніх рятівників – О.О. Назаров, І.М. Хмиров та ін. [1, с. 295].

Незважаючи на те що багато дослідників уже досить повно розглядали адаптаційні можливості особистості, процес соціально-психологічної адаптації студентів і курсантів до навчальної й навчально-службової діяльності, у сучасних умовах змін вимог до фахівця і потреб у фахівцях усі ці аспекти потребують деякого уточнення. Це вимагає поглибленого вивчення як теоретичних, так практичних аспектів адаптаційного процесу, який, зрештою, визначає подальшу успішність навчальної та професійної діяльності з мінімальними втратами для фізичного й психічного здоров'я особистості.

Мета статті – за допомогою порівняльного аналізу виявити особливості соціально-психологічної адаптації до навчальної й навчально-службової діяльності студентів Української інженерно-педагогічної академії (далі – УІПА) і курсантів Харківського університету повітряних сил імені Івана Кожедуба (далі – ХУПС).

Виклад основного матеріалу. Навчальна й навчально-службова діяльність, особливо на першому році навчання, ставить перед студентами і курсантами ВНЗ низку вимог щодо сформованості й розвитку в них певних якостей, серед яких психологічні особливості посідають головне місце. Усі ці обставини ще раз підкреслюють необхідність урахування таких особливостей у побудові процесу їх навчання, а це, у свою чергу, зумовлює потребу всебічного вивчення соціально-психологічних особливостей адаптаційного процесу студентів і курсантів до навчальної й навчально-службової діяльності.

Вирішення завдань статті проводилося в ході дослідження, яке включало порівняння показників соціально-психологічної адаптації, отриманих під час обстеження студентів-психологів Української інженерно-педагогічної академії та курсантів-льотчиків ХУПС, а також аналізу особливостей організації їхньої навчальної й навчально-службової діяльності. Усього в дослідженні взяло участь 57 студентів і курсантів першого року навчання. Гендерний склад вибірок: студенти – 25% чоловіків і 75% жінок; курсанти – 100% чоловіків.

До першої групи досліджуваних увійшли студенти-психологи УІПА в кількості 39 осіб. У зв'язку з особливостями навчально-службової діяльності курсантів і неможливістю охопити дослідженням усі 100% особового складу, до другої групи ввійшли курсанти-льотчики ХУПС у кількості 18 осіб.

Багато авторів підкреслюють, що одним із найголовніших компонентів особистості в складних життєвих умовах, до яких ми зараховуємо й адаптаційний процес до навчальної та навчально-службової діяльності студентів і курсантів, є рівень сформованості їхніх соціально-психологічних особливостей, таких як ставлення індивіда до світу, самоставлення, узгодження самооцінок і домагань особистості, відповідальність між метою й результатом діяльності тощо. Для вимірювання показників соціально-психологічної адаптації ми використовували методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда. Результати діагностики груп було порівняно за допомогою Т-критерію Стьюдента і критерію F-Фішера [2, с. 457; 3, с. 158].

Результати за шкалами, що були отримані в ході дослідження соціально-психологічних особливостей адаптації студентів і курсантів до навчальної та навчально-службової діяльності, подано в таблиці 1.

Порівняльний аналіз соціально-психологічної адаптації студентів і курсантів за шкалою «адаптивність» виявив, що між групами в показниках наявна стійка тенденція до відмінностей (на рівні $p \leq 0,05$). Середній показник адаптивності в курсантів ХУПС становить $150,7 \pm 4,35$ бала, а студенти продемонстрували $137,1 \pm 3,61$ бала, із чого можна зробити висновок, що в курсантів більш високий рівень адаптивності, на відміну від студентів. Отримані результати можуть свідчити про те, що курсанти краще пристосувалися до нового навчально-службового життя, тобто до нових умов проживання, навчання та відпочинку. Незважаючи на те що курсанти мають суворо регламентований розпорядок і знаходяться на казарменому становищі, що ускладнює адаптацію, вони краще реалізують свої адаптаційні резерви. Це може бути пов'язано з тим, що студенти не мали професійного відбору до навчальної діяльності. Але якщо порівняти відсоток осіб, показники яких перевищують нормальне значення за шкалою адаптивності (курсанти – 72%, студенти – 58%), що певною мірою підтверджує, що під час професійного відбору до діяльності в особливих умовах велика увага приділяється адаптаційному потенціалові особистості. Хоча, незважаючи на відсутність професійного відбору, студенти також демонструють непогану адаптованість.

Таблиця 1

Показники соціально-психологічної адаптації студентів і курсантів першого року навчання за шкалами (бали)

Н/п	Шкали	1 група (M±m)	2 група (M±m)	t
1	Адаптивність	137,1±3,61	150,7±4,35	2,35*
	Дезадаптивність	78,6±5,16	42,5±5,83	4,53***
2	Брехня -	16,7±0,79	10,9±1,74	2,96**
	Брехня +	14,8±0,61	16,6±0,92	1,59
	Сумарна брехня	31,5±0,89	27,5±1,57	2,15*
3	Прийняття себе	43,9±1,65	51,3±1,72	3,03**
	Неприйняття себе	14,4±1,27	6,8±1,36	3,95***
4	Прийняття інших	24,5±0,72	26,0±0,96	1,24
	Неприйняття інших	15,8±1,14	7,7±1,05	5,06***
5	Емоційний комфорт	24,7±0,92	27,7±1,03	2,09*
	Емоційний дискомфорт	15,7±1,49	5,2±1,28	5,25***
6	Внутрішній контроль	55,4±1,08	53,6±1,64	0,90
	Зовнішній контроль	20,9±1,37	8,4±2,04	4,95***
7	Домінантність	9,5±0,62	12,7±0,76	3,09**
	Відомість	18,6±0,79	15,9±1,44	1,59
8	Ескапізм (уникання проблем)	16,1±0,78	11,1±1,28	3,23**

Примітка: * $p \leq 0,05$

** $p \leq 0,01$

*** $p \leq 0,001$

Результати порівняння показників за шкалою «*дезадаптивність*» продемонстрували, що студенти мають більш високий рівень дезадаптивності, на відміну від курсантів, про що свідчить середній показник за цією шкалою на рівні $78,6 \pm 5,16$ бала в першій групі, порівняно з $42,5 \pm 5,83$ бала другої групи. Натомість показників, які перевищують або нижчі від нормального значення, немає в жодній групі. Отримані дані достовірно різняться (на рівні $p \leq 0,001$) за показниками шкали «*дезадаптивність*» і дають нам змогу зарахувати її до особливостей соціально-психологічної адаптації досліджуваних, а саме: процес адаптації до навчальної діяльності студентів дещо спрощений, на відміну від адаптації курсантів. Адаптаційному процесові курсантів сприяють продуманий і спланований розпорядок дня, допомога командирів і наставників, більша згуртованість військового колективу. Більша дезадаптованість студентів, на нашу думку, пов'язана зі змінами навчального колективу, умов організації навчального процесу та зменшення контролю з боку батьків.

При порівнянні результатів двох груп за шкалою «*брехня*» (таблиця 1) середні показники мають наявність відмінностей (на рівні $p \leq 0,01$) тільки за шкалою «*брехня -*» (1 група – $10,9 \pm 1,74$ бала, 2 група – $16,7 \pm 0,79$ бала), що свідчить про відносну відкритість і щирість курсантів під час відповідей на запитання. Результати всіх без винятку досліджуваних є достовірними. Це підтверджують результати за шкалою «*сумарна брехня*». Між студентами ($31,5 \pm 0,89$ бала) й курсантами ($27,5 \pm 1,57$ бала) підтвердилася тенденція до відмінностей (на рівні $p \leq 0,05$), що засвідчило більш сфальсифікований рівень відповідей студентів, на відміну від курсантів. Про це також свідчить вищий відсоток показників, що перевищують нормальні значення: у студентів – 20%, у курсантів – 5%.

За результатами порівняння даних за шкалою «*прийняття себе*» між 1 та 2 групами були отримані достовірні розбіжності (на рівні $p \leq 0,01$). Так, середні показники за цією шкалою в досліджуваної групи курсантів були вищі, ніж у групі студентів ($51,3 \pm 1,72$ і $9 \pm 1,65$ бала, відповідно). Курсанти продемонстрували вищий рівень самоприйняття себе, на відміну від студентів. З усього цього можна зробити висновок, що курсанти краще приймають свої позитивні й негативні якості, аніж студенти, але велика кількість курсантів показали результати вищий за норму (88%), порівняно зі студентами (56%). Це, у свою чергу, може свідчити про деяку переоцінку власних якостей і особливостей, адже їхня професійна діяльність належить до діяльності в особливих умовах і потребує повної впевненості у своїх силах. Вірогідно, це і є однією з характерних особливостей особистості військовослужбовців. Студенти,

на відміну від них, ще не мали нагоди повною мірою оцінити свої можливості в нових умовах діяльності.

Досить цікавими, на нашу думку, є результати, отримані за шкалою «*неприйняття себе*», які мають стійкі достовірні розбіжності (на рівні $p \leq 0,001$) між досліджуваними групами. Середній бал за цією шкалою в представників 1 групи становить $14,4 \pm 1,27$ бала, а у 2 групі – удвічі менше – $6,8 \pm 1,36$ бала. Треба відмітити, що жодна з досліджуваних груп не продемонструвала показники, які перевищують норму за цією шкалою, натомість група курсантів продемонструвала середні показники, що є нижчими за норму. Низький рівень результатів за цією шкалою підтверджує усвідомленість і відповідальність вибору професії льотчика, тобто більшість курсантів бачать себе успішно реалізованими в майбутній професійній діяльності, на відміну від студентів, які частково впевнилися у правильному виборі своєї майбутньої професійної діяльності.

Особливу увагу треба звернути й на наступні дві шкали: «*прийняття інших*» і «*неприйняття інших*». За першою шкалою достовірних розбіжностей не виявлено (середні бали: 1 група – $24,5 \pm 0,72$ бала, 2 група – $26,0 \pm 0,96$ бала). Засвідчимо тільки, що група досліджуваних 1 групи продемонструвала вдвічі нижчий відсоток показників, які є вищими за норму за цією шкалою, на відміну від досліджуваних 2 групи (46% і 88%, відповідно). Це свідчить про те, що й студенти, і курсанти повністю й адекватно сприймають своє оточення. Проте за другою шкалою нами були виявлені стійкі достовірні розбіжності (на рівні $p \leq 0,001$) між показниками досліджуваних груп. Середні бали 1 групи за шкалою «*неприйняття інших*» становлять $15,8 \pm 1,14$, 2 групи – $7,7 \pm 1,05$, осіб, які перевищують показники норми за цією шкалою, не було виявлено в жодній групі. Із цього випливає, що в студентів показники за цією шкалою вищі, на відміну від курсантів, у яких показник навіть нижчий за норму. Беручи до уваги різні умови навчання у ВНЗ, ми можемо припустити, що такі показники зумовлені тим, що курсанти проживають тісним колективом у досить обмеженому просторі, тому вони меншого значення надають позитивним і негативним особливостям оточуючих, на відміну від студентів, які мають більше особистого простору й можливостей вибору свого повсякденного оточення.

Наступні шкали – «*емоційний комфорт*» і «*емоційний дискомфорт*» – знову-таки виявили тенденції до відмінностей і стійких відмінностей (на рівні $p \leq 0,05$ і $p \leq 0,001$, відповідно). Так, середні показники за шкалою «*емоційний комфорт*» (1 група – $24,7 \pm 0,92$ і 2 група – $27,7 \pm 1,03$ бала) у групи досліджуваних курсантів вищий, на відміну від студентів (перевищення норми 23% і 50%, відповідно). Ми

припускаємо, що цей факт може свідчити про наявність більш усвідомленого рівня обраних умов навчально-службової діяльності курсантів, на відміну від студентів, і більш жорсткого професійного відбору до лав Збройних Сил України, що проходять абітурієнти, вступаючи до ВНЗ. Але, незважаючи на значні розбіжності між середніми показниками, треба зазначити, що всі досліджувані групи продемонстрували середні показники в межах норми. Надмірне відчуття емоційного комфорту, що спостерігається в курсантів ХУПС, може сприяти більш зваженому прийняттю рішень і належному виконанню навчально-службової діяльності. Але загалом емоційний комфорт у групах досліджуваних перебуває на достатньому рівні.

Як уже зазначалося, за показниками шкали «емоційний дискомфорт» нами були виявлені стійкі відмінності (на рівні $p \leq 0,001$), середні показники становили таке: 1 група – $15,7 \pm 1,49$ бала, 2 група – $5,2 \pm 1,28$ бала; відсоток осіб, показники яких перевищують нормальні значення, – 12%, порівняно з 0%, відповідно. Продемонстровані дані вказують на те, що студенти відчувають вищий рівень емоційного дискомфорту, на відміну від курсантів, але показники курсантів нижчі за норму. Це може свідчити про те, що студенти ще не пройшли стадію емоційного прийняття один одного через менший час взаємодії.

За результатами шкали «внутрішній контроль» достовірних розбіжностей між досліджуваними групами виявлено не було. Зазначимо, що середні показники за цією шкалою в обох групах досліджуваних у межах норми (студенти – $55,4 \pm 1,08$ бала; курсанти – $53,6 \pm 1,64$ бала), що свідчить про достатньо високий рівень їх внутрішнього контролю, чого вимагає успішна навчальна та навчально-службова діяльність.

Результати шкали «зовнішній контроль» виявилися досить інформативними. Середні показники досліджуваних груп такі: 1 група – $20,9 \pm 1,37$ бала, 2 група – $8,4 \pm 2,04$ бала (нижчі за показники норми); відсоток осіб перевищує нормальні значення – 7% і 0%, відповідно. Отримані дані дають нам змогу з упевненістю стверджувати, що досліджувані групи студентів демонструють стійкі відмінності (на рівні $p \leq 0,001$) у показниках за цією шкалою. На поведінковому рівні такі дані можуть свідчити про те, що студенти потребують більшого зовнішнього контролю на цьому етапі, аніж курсанти, навчально-службова діяльність яких організована жорсткіше. Тому ми припускаємо, що низькі показники курсантів за цією шкалою зумовлені тим, що вони навіть не приділяють уваги й не надають значення зовнішньому контролю навчально-професійної діяльності, а сприймають його як належний.

Аналіз показників наступної шкали – «домінантність» – виявив, що середні показники

становили таке: 1 група – $9,5 \pm 0,62$ та 2 група – $12,7 \pm 0,76$ бала, відсоток осіб, показники яких перевищують нормальне значення, – 25% і 55%, відповідно. Із цього можна зробити висновок, що рівень вияву домінантних особливостей курсантів достовірно вищий (на рівні $p \leq 0,01$) від студентів. Пояснюється це тим, що таке перевищення є природним, так як є просто необхідним для фахівців екстремального профілю професійної діяльності, до яких належать саме курсанти. Також це може бути пов'язано з тим, що в досліджуваних групах є гендерна асиметрія, а саме: більша схильність чоловіків до домінування.

За результатами порівняння даних за шкалою «відомість» відмінностей отримано не було. Середні показники досліджуваних груп не перевищують нормальні значення (1 група – $18,6 \pm 0,79$ і 2 група – $15,9 \pm 1,44$ бала). Цю особливість можна розглядати як один зі шляхів до швидкої та ефектної адаптації курсантів і студентів.

Аналізуючи показники за шкалою «ескапізм (відхід від проблем)», ми отримали достовірні розбіжності (на рівні $p \leq 0,01$) між показниками досліджуваних груп. Середні показники: 1 група – $16,1 \pm 0,78$ та 2 група – $11,1 \pm 1,28$ бала – знаходяться в межах норми. Показники, які перевищують нормальне значення, становлять 15% і 5%, відповідно. Виходячи з цього, ми визначили, що студенти продемонстрували домінуючу тенденцію до уникнення проблем, на відміну від курсантів. На нашу думку, це пов'язано з тим, що сама специфіка майбутньої діяльності курсантів передбачає вирішення проблем, запобігання їх виникненню та активну дієву позицію в роботі, тому що найменші помилки в їхній професійній діяльності можуть призвести до незворотних наслідків, у тому числі до втрати життя.

Порівняємо інтегральні показники методики між досліджуваними групами, які подано на рисунку 1.

Результат порівняння інтегральних показників за шкалою «адаптація» статистично значущих відмінностей між групами в ході дослідження не виявив. Середні значення становили таке: 1 група – 71%, 2 група 77%.

Інтегральні показники за шкалою «самоприйняття» достовірно різняться (на рівні $p \leq 0,05$). Так, 1 група продемонструвала середні показники за цією шкалою – 80%, а 2 група – 87%. Це дає змогу припустити, що курсанти більш адекватно й реально приймають себе, усвідомлюють і несуть відповідальність за свій професійний вибір, бачать себе як майбутніх льотчиків. Натомість процес професійного самоприйняття й усвідомлення відповідальності за зроблений вибір у студентів ще не закінчився.

Дослідження інтегральних показників «прийняття інших» не виявило значущих розходжень

між групами, середній показник за цією шкалою дорівнює такому: 1 група – 73%, 2 група – 77%, тобто досліджувані обох груп сприймають оточуючих певною мірою правильно та реально.

Інтегральний показник шкали «емоційний комфорт» підтвердив достовірні розбіжності (на рівні $p \leq 0,05$) між групами, що було виявлено раніше. Досліджувані курсанти більш емоційно, комфортно себе почувають, на відміну від групи досліджуваних студентів (83% і 73%, відповідно). Як нам видається, це може бути пов'язано з більш відповідальним, усвідомленим вибором курсантами своєї

майбутньої професійної діяльності й ретельнішим відбором під час вступу до університету. Натомість студенти за короткий час ще не пройшли емоційне прийняття один одного, мають сумніви у виборі майбутньої професії.

Середні показники інтегральної шкали «інтернальність» знаходяться в межах норми і становлять таке: 1 група – 75%, 2 група – 83%, але достовірних розбіжностей за цією шкалою виявлено не було.

Порівняльний аналіз за інтегральним показником «схильність до домінування» виявив достовірно меншу схильність студентів до домінування, на відміну від курсантів (на рівні $p \leq 0,05$). Середні показники між групами за цією шкалою знаходяться в межах норми (1 група – 53%, 2 група – 61%). На нашу думку, це зумовлено тим, що курсант, майбутній офіцер, повинен відчувати себе командиром і бути здатним приймати іноді жорсткі й непопулярні рішення. Також він має бути взірцем для підлеглих і мати на них певний вплив. Натомість професійна діяльність психолога вимагає від фахівця надання клієнтові допомоги, що виключає вияв домінуючих особливостей, а скоріше передбачає більш паритетну позицію. Але ми не виключаємо й гендерну асиметрію досліджуваної вибірки.

Висновки. Дослідження дало змогу провести порівняльний аналіз особливостей соціально-психологічної адаптації до навчальної та навчально-службової діяльності студентів і курсантів перших курсів ВНЗ і виявило низку специфічних

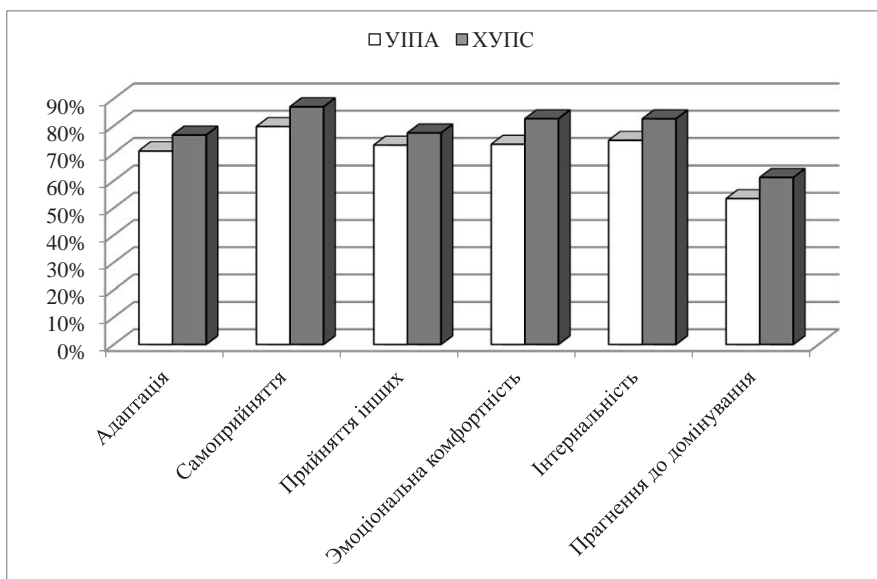

Рис. 1. Показники соціально-психологічної адаптації студентів і курсантів першого року навчання за інтегральними показниками (%)

особливостей їхнього адаптаційного процесу. Так, навчально-службова діяльність має більш ускладнений організаційний процес, який потребує підвищених вимог до особистості курсанта, насамперед свідомого та зваженого рішення під час вибору майбутньої професійної діяльності, високого рівня відповідальності за свій вибір, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін. Як наслідок, це впливає на подальший, досить високий, рівень емоційного комфорту, який прискорює адаптаційний процес курсантів до навчально-службової діяльності. Специфіка діяльності в особливих умовах вимагає від курсантів вияву домінуючих особливостей, які впливатимуть на успішне опанування службовою діяльністю.

Отримані дані доводять, що під час організації навчального й навчально-службового процесу необхідно враховувати специфіку професійної діяльності курсантів і студентів з метою успішного проходження соціально-психологічної адаптації майбутніх спеціалістів.

Література:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
2. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учебное пособие] / Д.Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХ-РАХ-М», 2001. – 672 с.
3. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб. : ООО «Речь», 2007. – 350 с.

Радько О. В. Особенности социально-психологической адаптации курсантов и студентов к учебной и учебно-служебной деятельности

В статье проведен сравнительный анализ социально-психологических особенностей адаптации к учебной и учебно-служебной деятельности курсантов и студентов первых курсов высших учебных заведений. Выявлены специфические особенности социально-психологической адаптации к учебной и учебно-служебной деятельности. Найдены различия в особенностях социально-психологической адаптации испытуемых.

Ключевые слова: *социально-психологическая адаптация, учебная деятельность, учебно-служебная деятельность, самопринятие, принятие других, эмоциональный комфорт, интернальность, стремление к доминированию.*

Radko O. V. Peculiarities of social-psychological adjustment of cadets and first-year-students to the learning and learning and military service activities

The article presents the comparative analysis of social-psychological peculiarities of the cadets and first-year-students adjustment to the processes of learning as well as learning and military serving. It also reveals specific features of social-psychological adjustment to the learning and learning and doing military service activities. The article shows the disconformities in the peculiarities of social-psychological adjustment in the survey sample.

Key words: *social-psychological adjustment, learning activity, learning and military service activity, self-perception, perception of others, emotional comfort, internality, expansion.*